

אלא טעמא דדמאי, הא ודאי - בעא לעשורי למרות שעשה מעצמו, והאמר ר' יוחנן: בעושה על דעת אביו ומשמע שבעושה על דעת עצמו לא צריך למנעו! אלא, רבי יוחנן ספוקי מספקא ליה אם יש חובה למונעו כשעושה מדעת עצמו, קאי הכא מדחי, קאי הכא מדחי.

סיכום שיטות האמוראים

כשעושה על דעת אביו: אסור לכו"ע.

כשעושה על דעת עצמו:

- לר' פדת אין צריך להפרישו גם בדאורייתא.
- לאביי אין צריך להפרישו רק בדרבנן.
- ור' יוחנן מסתפק.

דעות הראשונים באיסור ספיה וחיוב מחאה בקטן

אין לבית דין חיוב מחאה אפילו בדאורייתא. יש איסור ספיה בידיים ואפילו בדרבנן.

5. רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק יז הלכה כז

קטן שאכל אחד ממאכלות אסורות, או שעשה מלאכה בשבת אין בית דין מצווין עליו להפרישו לפי שאינו בן דעת, במה דברים אמורים בשעשה מעצמו, אבל להאכילו בידים אסור ואפילו דברים שאיסורן מדברי סופרים, וכן אסור להרגילו בחילול שבת ומועד ואפילו בדברים שהן משום שבות.

לבית דין אין חיוב הפרשה באיסורי דרבנן (ומשמע שבדאורייתא חייבים)

6. רמב"ם הלכות שבת פרק כד הלכה יא

קטן שעשה בשבת דבר שהוא משום שבות כגון שתלש מעציץ שאינו נקוב או טלטל בכרמלית אין בית דין מצווין להפרישו, וכן אם הניחו אביו אין ממחין בידו.²

לאבא יש חיוב הפרשה

7. רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק יז הלכה כז

אף על פי שאין בית דין מצווין להפריש את הקטן, מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי להנכיחו³ בקדושה שנאמר חנוך לגער על פי דרכו וגו'.

פסק השו"ע והרמ"א

לשו"ע אסור להרגילו אפילו באיסור דרבנן. וחיוב מחאה קיים רק על אביו

8. שו"ע הלכות שבת סימן שמג סעיף א

קטן אוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו, אבל אביו מצווה לגעור בו להפרישו (רמ"א: מאיסור דאורייתא. נו"כ: אביו חייב לגעור בו גם בדרבנן);

ולהאכילו בידים, אסור (מהתורה. משנ"ב ד) אפילו דברים שאסורים מדברי סופרים (ולא חילק אם נעשה לצרכו כר"ן); וכן אסור להרגילו בחילול שבת ומועד ואפי' בדברים שהם משום שבות.

לרמ"א חיוב מחאה מגיל חינוך קיים גם אצל אחרים ולא רק אצל האבא

הגה: וי"א (דעת התוס') דכל זה (שרק האב חייב להפרישו) בקטן דלא הגיע לחינוך, אבל הגיע לחינוך צריכים (כל אדם) להפרישו (משנ"ב ז': להחמיר באיסורי תורה)⁴.

מלאכה על ידי קטן בשבת

מקורות הדין

יש חיוב מהתורה על האדם שבנו וביתו הקטנים ישבתו ממלאכה ביום השבת

1. שמות (פרשת יתרו) פרק כ פסוק י

וַיֹּם הַשְּׁבִיעִי שָׁבֶת לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָל מְלָאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ עֶבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ וּבְהֶמְתְּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ:

2. רש"י שמות (פרשת יתרו) פרק כ פסוק י

(י) אתה ובנך ובתך - אלו קטנים. או אינו אלא גדולים, אמרת הרי כבר מוזהרים הם, אלא לא בא אלא להזהיר גדולים על שביתת הקטנים, וזו ששינינו (שבת כפא א) קטן שבא לכבות אין שומעין לו, מפני ששביתתו עליך:

ספיה בידיים - אסור לגרום לקטן לעשות איסור. (אמנם במקור זה הגמרא דוחה את הצורך למחות בו)

3. תלמוד בבלי מסכת יבמות דף קיד עמוד א

ת"ש: לא תאכלום כי שקצץ הם קרא יתירא הוא דהא כתיבי לאהנות הכנה בשלום - לא תאכלום, להזהיר הגדולים על הקטנים; מאי לאו דאמר להו כלומר חייבים הגדולים לומר לקטנים לא תאכלו! לא, דלא ליספו ליה בידים.

תא שמע: כל נפש מכח לא תאכל דם קרא יתירא הוא דהא כתיבי לאהנות הכנה גבי דם - להזהיר הגדולים על הקטנים; מאי לאו דאמר להו לא תאכלו! לא, דלא ליספו להו בידים. ת"ש בטומאת כהנים: אמור... ואמרת שמי אמינות הללו למה - להזהיר גדולים על הקטנים; מאי לאו דאמר להו לא תיטמו! לא, דלא ליטמו להו בידים. וצריכי... (לרבות את כל סוגי האיסורים: שקצים שאיסורן במשהו, דם שיש בו כרת טומאה שמייוחדת לכהנים)

חיוב מחאה - מחלוקת אמוראים בתנאים לחיוב מחאה בקטן

4. תלמוד בבלי מסכת יבמות דף קיג עמוד ב

לדעת רבי פדת אין לבית דין חיוב מחאה בקטן

רב יצחק בר ביסנא אירכסו אבדו ליה מפתחי דבי מדרשא ברשות הרבים בשבתא, אתא לקמיה דרבי פדת, אמר ליה: זיל דבר טלי וטליא הנגזר תינוקות זכרים ונקבות וליטיילו התם ישחקו שם שבת היתה, דאי משכחי להו מייתי להו. אלמא קסבר: קטן אוכל נבלות - אין ב"ד מצווין להפרישו.

לדעת אביי יש חיוב מחאה בדאורייתא אבל אין בדרבנן

לימא מסייע ליה: לא יאמר אדם לתינוק הבא לי מפתח דרך רה"ר בשבת הבא לי חותם, אלא מניחו לקטן שיהיה תולש מעצמו, מניחו זורק! אמר אביי: תולש - בעציץ שאינו נקוב, זורק - בכרמלית דרבנן. (אבל בשל תורה יש חיוב מחאה לכל לאביי)...

לרבי יוחנן כשקטן עושה לרצון אביו יש חיוב מחאה, וכשעושה בדעת עצמו מסתפק

ת"ש: עובד כוכבים שבא לכבות, אין אומרים לו כבה ואל תכבה, מפני שאין שביתתו עליהם; קטן הבא לכבות, אומרים לו אל תכבה, ששביתתו עליהם! א"ר יוחנן: בעושה על דעת אביו רש"י: בקטן שידע להבחין שהכבוי זה נוח לאביו, ועושה בשבילו¹. (אז יש חיוב להפרישו)

...ת"ש: בן חבר שרגיל לילך אצל אבי אמו עם הארץ - אין חוששין שמא יאכילנו דברים שאינם מתוקנים, מצא בידו פירות - אין זקוק לו! אמר רבי יוחנן: בדמאי הקילו.

דעת השו"ע בחיוב מחאה לאב באיסורי דרבנן

הבנת הרמ"א שלא יש חיוב מחאה רק בדאורייתא

9. דרכי משה הארוך סימן שמג אות א

כתב בית יוסף וכתב הרב מוהר"ר יוסף פאסי ז"ל דאף הרמב"ם סבירא ליה דאין בית דין מצווין להפרישו אף באיסור דאורייתא והא דנקט איסור דרבנן משום דבאיסור דאורייתא אביו צריך למחות בידו ואם אינו מוחה בית דין מצווין למחות ביד אביו שימחה ביד בנו מה שאין כן באיסור דרבנן דאף האב אין צריך למחות בו וכן כתב הר"ר חיים ז"ל שזהו כוונת הרמב"ם עכ"ל. וכ"כ הלבוש (ולא כפי שהעמיד אותו הא"ר) וכן הסביר הט"ז ברמ"א אך חלק עליו.

להלכה לאב יש חיוב מחאה גם באיסורי דרבנן

10. משנה ברורה סימן שמג ס"ק ג

מאיסור דאורייתא - באמת אפילו מאיסור דרבנן חייב להפריש כמו דצריך לחנכו במצות דרבנן וכדלעיל בסק"ו ס"א אלא נ"מ דבאיסור דרבנן אם לא הפרישו האב אין ב"ד מוחין בידו אבל באיסור דאורייתא ב"ד מוחין ביד האב להפרישו. וכן הסבירו המג"א והפמ"ג בדעת הרמ"א.

מצד האב אין חיוב מחאה באיסורי דרבנן

גיל חיוב הפרישה והחינוך

גיל חינוך למצוות עשה הוא על פי התפתחות הילד וכל מצוה לגופה

11. תלמוד בבלי מסכת סוכה דף מב עמוד א

תנו רבנן: קטן יהודע לנענע - חייב בלולב, להתעטף - חייב בציצית, לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין. יודע לדבר - אביו לומדו תורה וקריאת שמע.⁵

באיסורים חיוב מחאה מגיל שמבין. ובפעוט אין חיוב מחאה גם בדאורייתא

12. משנה ברורה סימן שמג ס"ק ג

אבל החינוך בל"ת בין של תורה בין של דבריהם הוא בכל תינוק שהוא בר הבנה שמבין כשאומרים לו שזה אסור לעשות או לאכול.

אבל תינוק שאינו בר הבנה כלל אין אביו מצווה למנעו בע"כ מלאכול מאכלות אסורות או מלחלל שבת אפילו באיסור של תורה כיון שאינו מבין כלל הענין מה שמונעו ומפרישו וכן אם הוא כהן אין צריך להוציאו מבית שהטומאה בתוכו אא"כ הוא בר הבנה אזי מצוה על אביו להוציאו כדי להפרישו מן האיסור מחמת מצות חינוך.

סיכום השיטות למעשה

גיל הקטן	להפרישו		לגרום לעשות
	שו"ע לרמ"א	רמ"א למשנ"ב ⁶	
שאינו בר הבנה	אין חובה	אין חובה	בר
מגיל שמבין איסורים (שנתיים שלש)	חובה על אביו ואמו בכל איסור	באיסורי תורה חובה גם על כל אדם. וכן כל שנח לאחרים במעשיו חייבים למחות מדרבנן (שעה"צ שלד נד)	אסור אפילו בדרבנן ולכל אדם
מגיל חינוך (חמש – שש)			

ספיה לצורך מצווה

התוספות מחדש שלחינוך למצוות מותר לספות בידיים לקטן וראיה מקרבן פסח שמותר להאכיל לקטן שלא היה מנוי על הקורבן.

13. תוספות מסכת פסחים דף פח עמוד א

שה לבית מ"מ: ...ואם תאמר והיאך מאכיל פסח שלא למנויו נהי דקטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין להפרישו לספות לו בידים אסור כדאמר בפ' חרש (יבמות דף קיד.) ואור"י דהתם ילפינן מלא תאכלום ולא אסור אלא דומיא דשרצים ונבילות אבל כה"ג דאיכא חנוך מצוה שרי.⁷

כוונת התוספות דווקא כבעין קרבן פסח שיהיה מותר לו להמנות כשיגדל ולא אתי למסרך ומשאר פוסקים לא משמע כך. ראה ביה"ל להלן.

14. שו"ת אחיעזר חלק ג סימן פא

ובסברת התוס' י"ל לפי שי' התרה"ד דליכא איסור על הקטן אלא משום דאתי למיסרך לכשיגדיל א"כ הכא דלכשיגדיל יהי' בכלל מינוי ל"ש לאסור ספי' בידים בקטנותו ואולי זהו כונת התוס' במ"ש דכיון דאיכא חינוך מצוה שרי.

צורך מצווה בדרבנן שאינו לצורך הקטן

ט"ז (שמו 1): מותר להביא מפתח לבית כנסת על ידי קטן בכרמלית שהיא דרבנן. (פמ"ג: כמו שבות דשבות ע"י עכו"ם דשרי במקום מצוה כבס"י ש"ז ס"ה ושכ"ה ס"י ואף דלא דמי זה לזה וצ"ע)

חידושי הרי"מ⁸ (יג) דווקא במלאכת הוצאה התירו כיון שצריך עקירה על דעת להניח ואין לקטן דעת.

שו"ע הרב (שמג 1) אם לא נעשה בקביעות אלא באקראי בעלמא כהוצאה לצורך מצווה יש להקל כיון שבאקראי לא אתי למסרך. (ובילק"י הוסיף שאין גוי במקום)

חת"ס⁹ (ליקוטים יג) חלילה להתיר נגד השו"ע והרמב"ם.

ביאור הלכה (שמג בשם רעק"א) אסור וחייבים למחות.

ספיה בדרבנן לצורך הקטן

15. ר"ן (על הרי"ף) מסכת יומא דף א עמוד א⁸

הר"ן דן בגדר איסור רחצה ביום הכיפורים האם הוא מדאורייתא או מדרבנן

ובשלמא אי דרבנן ניהו שפיר שהותר לרחוץ בו קטן שכל שהוא לצרכו של תינוק אף על פי שהגיע לחינוך מאכילין אותו איסור מדרבנן ואפילו בידים וכדמוכח בפרק יוצא דופן (דף מ"ב) גבי קטנה שנדרה בעלה מפר לה וכמו שכתבתי בפרק בתרא דר"ה בס"ד אלא אי אמרת מדאורייתא ניהו היכי שרי:

מותר בדרבנן לצורך התינוק

16. באור הלכה סימן שמג סעיף א

* מד"ס וכן וכו' - ודעת הרשב"א⁹ והר"ן דאם התינוק¹⁰ צריך לכך מותר אפילו לספות לו בידים דבר שהוא אסור מדרבנן אך המחבר סתם לדינא כדעת החולקים עליהם ואוסרים בכל גווני.

וכתב בתשובת רבינו עקיבא איגר ע"ד טלטול הספרים לבהכ"נ במקום שאין עירוב ע"י תינוק אי יש לסמוך בזה על הרשב"א דאיסור דרבנן ספינן ליה בידים והשיב דזה אינו דהא הר"ן כתב בפרק כ"כ להדיא דאף להרשב"א ספינן ליה רק לצרכו ולא לצרכו ואדברה מחינך בידיה

איסור הנאה ממעשה קטן

19. ארחות שבת פרק כה סעיף ו

קטן שעשה מלאכה בשבת יש להבחין בזה בין שני אופנים:

- אם עשה את המלאכה לצורך עצמו אין בזה קנס דמעשה שבת ומותר ליהנות מהמלאכה.
- אם עשה את המלאכה עבור אביו או עבור אדם אחר אסור ליהנות מהמלאכה בשבת. וגם במוצאי שבת צריך להמתין שיעור כדי שיעשו.¹⁵

סיכום ההלכה למעשה

אמירה לקטן – אין לומר לקטן לעשות מלאכה (שו"ע ש"ג) ואיסור זה מהתורה ואפילו בקטן שלא הגיע לחינוך (משנ"ב ש"ג ד) ואפילו במלאכה שאיסורה מדרבנן אסור (שו"ע ש"ג).

חוב הפרשה להוריו – גם כשעושה מעצמו יש להוריו חוב הפרשה כלפיו אפילו באיסורי דרבנן (שו"ע ש"ג להבנת רוב הפוסקים). ודווקא משהגיע לגיל שמבין מושגים של אסור ומותר שהוא כשנתיים-שלוש.

חוב הפרשה לאחרים – לדעת הרמ"א משהגיע לחינוך ובאיסורי תורה יש על כל אדם חוב להפרישו.

כשהקטן מבין שנה לאחרים – לדעת המשנ"ב (שעה"צ שלד נד) יש חובה גם על אחרים להפרישו.

דרבנן לצורך הקטן – למנהג ספרד אסור להגיד לקטן לעשות איסור דרבנן אפילו לצרכו (שו"ע ש"ג ע"פ ביה"ל).

אמנם בשעת הדחק כגון ש"אין לו מה לאכול¹⁶ ובאופן שלא נעשה איסור במה שנהנה ממנו כגון באכילת האוכל במקרה שנדלקה בו נורה¹⁷. ואין הקטן יודע שתדלק נורה (שאז איסורו מדרבנן) יש להקל (אול"צ ב מא ג). ונראה שהוא הדין כשיש במטבח אור חזק שלא נהנה מתאורת המקרה שיהיה מותר בצירוף שאר התנאים.

למנהג האשכנזים מותר להגיד לקטן לעשות מלאכה דרבנן לצורך עצמו (ביה"ל ש"ג) אם אינו מבין שמועיל לכל בני הבית (שעה"צ ש"ג).

טלטול בכרמלית לצורך מצוה של גדולים – נחלקו בו הפוסקים. והמקל¹⁸ לצורך מצווה¹⁹ ובאקראי²⁰ כשאין גוי בסביבה יש לו על מה לסמוך (ילק"י ש"ג ע"פ שו"ע הרב ש"ג ו).

הנאה ממעשה שבת של קטן בדיעבד – כשעשה לעצמו מדעתו מותר בהנאה לאחרים. וכשהבין שהוא לצורך אחרים אסור עד מוצאי שבת בכדי שיעשו (ארח"ש כד ח).

ויש תקנה ליתן להתינוק חומש וסידור שישיא לבהכ"נ לצורך עצמו להתפלל ולשמוע קריאת התורה וממילא יצטרף הגדול עמו להתפלל יחד:

לספרדים ניתן לסמוך על הרשב"א לצורך גדול של קטן דרבנן כשלא נהנה ממעשה האיסור

17. שו"ת אור לציון חלק ב פרק מא אות ג

ג. שאלה. אם שכחו לנתק את הנורה שבמקרה לפני השבת, האם יש אפשרות לפתוח את דלת המקרה בשבת.

תשובה. אם לא נתקו את הנורה לפני השבת ועל ידי פתיחת דלת המקרה בשבת תדלק הנורה, אין לפתוח את הדלת אפילו על ידי קטן. (שפ"ר בדאורייתא הוא עצמו דאורייתא¹¹)

ואין לפתוח אלא על ידי קטן שאינו יודע שעל ידי פתיחת הדלת נדלקת הנורה (שאז איסורו מדרבנן¹²), ואין לו אוכל אחר לשבת מלבד האוכל שבמקרה¹³ (כרשב"א במלאכה דרבנן לצרכו בצירוף שאין לו מה לאכול).

ולבני אשכנז מותר אף אם יש אוכל אחר מלבד מה שבמקרה, ובלבד שיפתח דוקא קטן¹⁴ שאינו יודע שעל ידי פתיחת הדלת נדלקת נורה, ויש שם אוכל בשבילו, והקטן פותח לצורכו.

ומכל מקום אם בא קטן לפתוח את הדלת ואינו עושה על דעת אביו (וגם לא חושב שעושה בשביל משפחתו), אין צריך למונעו מכך. (למנהג האשכנזים: רק כשלא הגיע לגיל חינוך. ארחות שבת פרק כד)

העמדה ליד איסור והקטן עושה מעצמו

18. ע"פ ארחות שבת פרק כד אות ח

העמדת קטן שאינו בר הבנה ליד מתג מותרת ויש אוסרים

אם כבה האור בחדר מותר במקום הצורך להעמיד קטן שאינו בר הבנה על יד המתג אף באופן שידוע לנו שהוא עתיד לשחק עם המתג ולהדליק את האור והטעם משום שאין במעשה זה משום ספייה. כפי שראינו במפתחות שאבדו ברה"ר וגם אין בזה איסור משום איסור שביתת בנו ולא משום איסור אמירה לקטן הואיל ואינו עושה את המלאכה לצורך אחרים אלא להנאתו. וגם אין בזה מצות חינוך ולכן לא צריך למחות משום שאינו בר הבנה להבין שדבר זה אסור.

אבל אם הקטן הגיע לגיל שהוא בר הבנה להבין שדבר זה אסור אסור לעשות כן משום מצות חינוך.

וכן אם קטן זה מבין שהגדול מעוניין שהוא ידליק את האור הרי זה אסור משום איסור שביתת בנו וכן משום האיסור שיש בקטן העושה מלאכה עבור גדול אף שאינו אביו והטעם משום שבאופן זה הוא מדליק את האור לצורך אביו או לצורך האחרים ולא להנאתו.

הרב אלישיב¹⁵ (מאור השבת ח"ד עמ' שטז) היתר לעושה מעצמו הוא רק בהוצאה מרשות לרשות. או רק בהולך מעצמו

יש להמנע מלהחזיק בידים את התינוק במתג

פסקי תשובות: אבל אם מחזיק את התינוק בידו ומדליק התינוק הנר, הרי זה סיוע שיש בו ממש וצ"ע אם יש להתיר. ויתכן שהר"ז כספיה ממש, ודו"ק.¹⁴